

FRIED ISTVÁN TITKAI NYOMÁBAN

Fried István *Márai Sándor titkai nyomában* című könyvéről

Ha azt a kérdést tessék fel, lehet-e kárt okozni egy-egy művésznak, írónak, ha róla azzal a szándékkal írunk, hogy megdicsérjük, számos kritikussal szemben igazságot tegyünk, akkor erre a kérdésre furcsa módon igennel kell válaszolnunk. A szándék, amit akartam, és az eredmény, ami lett belőle, egyáltalán nem mindig esik egybe azokban az esetekben, amikor olyasmit dicsérünk meg, ami az író, a művész felfogása szerint, a megítélendő mű szempontjából semmiképpen nem előny, hanem hátrány, sőt hiba vagy eltévelyedés. Az ilyen esetben a dicséret egyszerűen botrányos, a kár, amelyet az ilyen tanulmányok okoznak — a mű félreértését sugallva, és sokszor szinte rákényszerítve ezt a félreértést a naiv, laikus, a szakmabeliek iránt tiszteletet tápláló olvasóra —, óriási, kiszámíthatatlan.

Talán a legpregnansabb példa erre Freudnak a *Mózes és az egyistenhit* című tanulmánya, amelyben a híres pszichóanalitikus nem azért dicséri meg az ószövetségi zsidóságot, mert a nemes gondolkodású, szellemileg szabad, bátor és meg nem alkuvó, szóval az igazi nagy férfiú, a hatalmas Mózes e nép fia volt, hanem azért, mert a zsidóság egy zsarnokot — nem primitív, durva, hanem felvilágosult, csiszolt, de mégis zsarnokot (ilyennek látja Freud a bibliai Mózeszt) — adott a világnak. Nem vitás, hogy Freud a polgári relativizmus szellemében nagynak csak az olyan ember tudtá elképzelni, aki nem a hagyományt, a létre (az Istenre) orientált kultúrát képviseli, hanem aki hatalmat (nem durva, fizikai, hanem annál rafináltabb, és ezért annál hatásosabb intellektuális hatalmat) gyakorol, a kultúrától elszakadt, személytelen gyakorlatot szolgálva. Az sem vitás, hogy voltak zsidók, akik Freudhoz hasonlóan ezt így gondolták, különösen a 20. században, amikor a tömegember, a fogyasztó kezdte meghatározni a világ arculatát. De teljesen világos, hogy a Bibliának, az Ószövetségnek ehhez a szekularizált, kultúraellenes fogyasztói gondolkodáshoz semmi köze, hogy az a Mózes, akit tanulmányában Freud ábrázol, kizárólag az ő fantáziájának a szüleménye.

A másik példa, amely elkerülhetetlenül felmerül, amikor Márairól van szó, a korabeli Csehov-kritika. Megjegyzem, csak csodálkozni lehet azon, hogy Márairól írott tanulmányában Fried István, aki Márai hőstét Turgenyevnek és Goncsarovnak elsősorban a 19. századi orosz nemesség szellemi és lelki problémáival bajlódó hőseivel, az úgynevezett felesleges emberrel hasonlítja össze, Csehov nevét meg sem említi, jóllehet nála a hős Márai hőseihez hasonlóan tipikusan polgári mentalitású, még akkor is, ha néha saját polgár volta ellen tiltakozik. Annál meglepőbb ez, mert Fried István a Márai-prózában olyan, tipikusan csehovi stílusjegyeket, poétikai fogásokat mutat ki, mint például egymással párhuzamosan folyó monológok vagy a "hangulatváltozások, sejtések, tartalmatlannak tetsző, megfoghatatlan érzések, gondolattörödékek, értelmetlen cselekvések egymásutánja".

Arra a kérdésre, hogy a tanulmány szerzője miért nem említi Csehovot Máraival kapcsolatban, még visszatérek. Most inkább Csehov némely kritikusáról szeretném elmondani, hogy dicséreteikkel azt tették, amittől Csehov leginkább félt: lapossá, banálissá változtatták rendkívül mély és finom művészetét. Az egyik ilyen dicséret tulajdonképpen egy jó írótól, Zamjatyintól származik (a jó írók egyáltalán nem mindig bizonyulnak értő kritikusoknak). Zamjatyin a csehovi lírai hőst, akit általában a magával szembeni jogos elégedetlenség

emészt — hiszen nem tud kiigazodni a világban, nem sikerül neki személyes szellemi pozícióra helyezkednie — Gorkij saját magával laposan elégedett, az egész világ ellen sután protestáló új embereivé stilizálja. Zamjatyin a csehovi lírai hőst, *A mezzaninos ház* hőseit, a fiatal festőművészt, aki néha tényleg azt próbálja állítani magáról, hogy a helyzet magaslatán áll, és csak a mostoha körülmények miatt nem képes kibontakoztatni tehetségét, éppen azért a pillanatnyi gyengeségéért magasztalja fel, amely miatt az később mindig szegyenkezik. A kritikus szerephe tévedő író nem zavarja, hogy önkényes eljárásával a csehovi műnek, a csehovi művészetnek a ténylegessel éppen ellentétes értelmet tulajdonít. Csehov azt sugallja, hogy a modern polgártól elvárható lenne, hogy ha nem is képes megérteni miben áll a gyakorlati, immanens látásmódnak elsőbbséget tulajdonító pozíciójának gyengesége, legalább e pozíció határait érzékelje, mert csak így őrizheti meg emberségét. Zamjatyin viszont a polgárt az emberrel azonosítja, azaz a gyakorlati látásmódot, amely nem orientálja, nem orientálhatja az embert az életben, és — ahogyan Csehov mutatja — hol kiszorítja az életből, álmódzóvá, fantasztává teszi, hol "kibékíti" az élettel, tömegemberré degradálja, az egyetlen lehetséges és hiteles látásmóddá nyilvánítja.

Azért beszélek itt Csehovról és Zamjatyinról, Csehov kritikusáról, mert Fried István ugyanazt teszi Máraival, amit annak idején bizonyos kritikusok, és köztük Zamjatyin is, Csehovval tettek. Véleményem szerint azért sem említi Csehovot Márairól szóló könyvében, mert az általa elvégzett művelet, azaz a Márai életmű értelmének kiforgatása így kevésbé nyilvánvaló. Fried István egyébként is rejteni próbálja szándékait. Könyvében azt állítja, hogy feladata inkább filológiai kérdések tisztázásában, mint új Márai-kép megrajzolásában áll: "...éreztem annak szükségét, hogy Márairól írott értekezéseimet... oly módon foglaljam egybe, hogy néhány kérdéskörben a filológiai módszerrel történt feltáró munkát egy szélesebb kontextusba helyezzem. Másképpen kifejezve: részben az újságcikkek és egyéb Máraira vonatkozó dokumentumok, részben az egykorú bírálatok és tanulmányok tanulságait a magam kutatásaival szembevetsem, és *ne egy újnak ható, hanem az eddigi eredményeket némileg kiegészítő Márai-kötetet tegyek le az érdeklődők asztalára.*" A szándék elrejtése Fried István írásainak jellemző sajátossága. Korábbi írásairól például, amelyekben általában a filológiai kérdések határain nemigen merészkedett túl, éppen a fordítottját állította. A szándék módszeres elrejtése Karinthy Frigyes szellemes megjegyzését juttatja eszembe: mást mond, mint amit gondol, mást tesz, mint amit mond, de végeredményben mégis azt teszi, amit gondol.

Hogyan is alakítja át Fried István Márait, hogyan tulajdonítja neki saját gondolatait, elképzeléseit, saját gyakorlatias, csak az immanens, végső soron csak a dologi világot elismerő látásmódját, és hogyan dicséri meg Máraiban azt, amittől az író egész életében menekült?

Azt kell mondani, hogy a könyv első részéből (a két oldalból álló *Prológusból*, a valamivel több oldalból álló *Bevezetés Márai világába* és a *Két epizód az ifjú Márai Sándor életéből* című fejezetekből), amelyben Márai kapcsán szó esik a német expresszionizmusról, nemigen lehet megállapítani, miben látja a kutató annak a konfliktusnak a lényegét, amely a lázadó én (Márai korai, az expresszionizmus ígézetében alkotott drámahőisének, Pálnak az énje) és a "ti" között alakul ki. Bár Fried István kimondja, hogy az idegenek (ti) "megkísérelték ráerőszakolni az évre a hagyományos rendbe szoktatott életet", mégsem érthető, mi ellen irányul szerinte a lázadás, hiszen nem tudjuk, mit ért Fried a hagyományos renden és egyáltalán a renden.

Erre a kérdésre a könyv közepe táján kapunk választ, ott, ahol Fried István néhány Márai-vers elemzésére vállalkozik. Itt derül ki, hogy számára a rend a zsidó-keresztény kultúra által sugallt értelemben, mint az értelmesnek, a jónak, a szépnek a gonosz, a rút fölé kerekedése vagy legalábbis annak elvi lehetősége egyszerűen nem létezik. A renddel együtt Friednél a nemlétbe merül természetesen az az elvi lehetőség is, hogy választani tudjunk a jó és a rossz, a szép és a rút, az értelmes és az értelmetlen között. Szerinte a rend hamis, hazug, nem igazi szó, és a megértés, ami számára a tudást jelenti, ott kezdődik, ahol többé nem hiszünk a rendben (hangsúlyozom, nem a valakik, a ti által elcsúfított rendben, hanem általában a rendben, a tulajdonképpeni rendben).

A megértés (a megismerés) Fried szerint ott áll fenn, ahol mindent "ősi-eredeti tisztaságában" látunk, mondjuk, ha elfogadjuk: az emberi világ mindig is dzsungel volt, és az is lesz mindhalálig, mert ahogyan Fried István patetikusán vallja: "Az értés, a megismerés keserű tapasztalat eredménye, ráébredés a valóra." Ebben a kulcsban elemzi a szerző Márai verseit. Idézem, mert félek, a kultúrával, a hagyománnyal, a szellemmel még minden kapcsolatát esetleg el nem vesztő olvasó egyszerűen nem hiszi el nekem, azt fogja gondolni, hogy valamit félremagyaráztam: "A versben (a *Két öcsém verse* című költeményről van szó) a költő feljajdul, hogy elveszett a megértés lehetősége. Hiszen az 'igazi' (visszatérő jelző) valójában az iszonyú kezdete, de legalábbis a szavak 'igazi' értelme nem azonos a közhasználatú jelentéssel. S akkor az *igazi szavak és jelentések világába tartó ifjak törekvése a szavak szörnyű, keserű ízének megismerését jelenti*, a tudás gyümölcse mindig keserű. Egyfelől a konvenciókba süllyedt világ fenyegeti az ártatlanság állapotában levőket, hogy csupán az igazi látszatának ismeretét teszi lehetővé, másfelől a szavak mindjét átlátó bölcsesség sem visz a boldogsághoz. A felnőtté válás gyötrelmei a dolgok és szavak rendjébe (itt a rend szó csupán játék, amelyet az elcsúfított nyelv mintegy játszik azzal, aki elcsúfítja Sz. N.) való beavatással kezdődnek, *a felkutató és megismerendő szó a valóság bűzhődt párlata, még csak nem is valóság.*"

És hogyan van ez Márai versében, amelyből Fried István ezeket a "kinyilatkoztatásokat" kiolvassa? Először is bár Márai azt a különleges érzést, az iszonyat érzését, amely akkor keríti hatalmába, amikor olyan szavak, mint Isten, család, munka, világ számára is értelmüket veszítik, tényleg a szavak "igazi" értelmének nevezi, de ezt *ironikusan* teszi, hiszen már a vers elején kompromittálódik az igazi szó azzal, hogy az olyan felnőttet jelöli, aki *csak* azért felnőtt, mert szőre, háza és családja van. Ha a szó elsősorban és kizárólagosan a tárgyi-testi-érzéki szférát jelöli, akkor a szó már nem Isten, hanem bálvány, az egész világ "iszonyú maskaravilággá", a bajúsz álbajússzá, a feleség álfeleséggé válik. Más költő, az orosz Nyikolaj Gumiljov, aki a szó, az ige haláláért a világot profanizáló modern embert, a 20. századi polgárt felelősnek tartotta, erről a szóról nagyon tárgyilagosan és aforisztikusan azt írta a huszas években:

Mi határt kerítettünk köréje,
Mit a szűkös természet kimért,
S mint ellagyott kaptárban a méhek,
Bűzlőnek a halott ígék.

Másodszor "a konvenciókba süllyedt világ" Márai versében nem az úgynevezett igazi tudást rejti el a beavatatlan elől, ahogyan Fried István állítja, hanem ez a világ éppen egy ilyen, ál-igazi értést tartogat, készít a még be nem avatottak számára. Harmadszor versében a költő Márai egyáltalán *nem keresi az iszonyatot*, a keserű tudást, ahogyan az elemző

frja, hanem magát megfertőzve érzi az ironikusan igazinak nevezett (valójában hamis) személytelen, tárgyiasult látásmóddal, az ál-, a maskara- az "éjszaka"-világ "bölcseinek" és "beavatottjának" tudja magát: "... iszonyú! Amit a mélyben látok, kedveseim! Jaj, én már tudom. Bölcsek s beavatott! Vagyok. Tudom az éjszakát." Amit viszont a költő keres, az "egy szó, mely nem rothadt köpet, / Nem a valóság bűzhödt párlata", tehát éppen fordítottja annak, amit a tanulmány írója állít.

Mivel nem gondolhatom, hogy Fried István a verset olvasva ezt a két nemet (legalább ezt a két nemet) nem vette észre, kénytelen vagyok feltételezni, hogy szándékosan fordítja fonákjára azt, amit Márai mond. De miért csinálja? Miért akarja bebizonyítani — és amint láttuk, bármű áron — hogy csak és kimondottan érzéki, tárgyi valóság van, amelyen mint személytelen, szellemtelen, istentelen valóságon tényleg nincs is mit érteni, amelyet csak megismerni lehet? Egyebek között azzal sem akar számolni, hogy Márai e versben Istentől beszél, isteni kegyelemnek tartja, hogy az ál-látással megfertőzött is tud verset írni, vagyis imádkozni, és reménykedik, hogy Isten megkegyelmez két öccsének is, ők sem veszítik el teljesen hitüket, amikor számukra is eljön az idő "megraggni a szavakat", "keserű ízük megszücsölni". Hiszen az olyan embereknek, akik mint Márai, a polgár, *elsősorban* az immanens világot érzik sajátjuknak, az Isten kegyelmében kell hinniük, avagy a saját határait kell megtapasztalniuk, és így mutatni rá arra, ami e határokon túl van.

Ami viszont Fried Istvánt illeti, aki Márai verse kapcsán az Istent nem is említi, róla még azt sem lehet mondani, hogy számára az Isten meghalt, ahogyan Nietzsche a modern emberről állította, mert aki számára Isten halott, az még valahogyan emlékszik rá. Fried István számára viszont mintha Isten meg sem született volna, és azért látja oly "ősi tisztaságukban a dolgokat". Ha az irodalomtörténész nem akar tudni Istentől, az az ő magánügye. Ha azonban a vers, amelyet elemez, Istentől szól, akkor nem nagyon hallgathat, akkor valahogyan nyilatkoznia kell, mert másképpen életünk tényleg dzsungellé válik, ahol mindenki önkényesen arról beszél vagy arról hallgat, ami neki tetszik, és ahol az marad fenn, aki a leggátlástalanabbul teszi közben azt, amit gondol.

A kérdésre, hogy miért ragaszkodik Fried István "a tudás gyümölcéséhez" annak ellenére, hogy patetikusan megállapítja, "a szavak mindjárt átlátó bölcseesség sem visz a boldogsághoz", arra részben Márai másik költeményének, az Alkalmasságnak az elemzése, részben pedig könyvének folytatása (a *De hol a sziget?* és a *Kassa mint szellemi életforma* című fejezetek) derít fényt. Nem lehet nem venni észre, hogy említett versében Márai a csak élni akaró, az élethez, a pusztá fizikai létezésre redukált élethez mindenekelőtt és szinte kizárólagosan ragaszkodó Városról úgy beszél, mint beteg testről, az emberekről, akiknek minden, még a hő tisztaságának a varázsa is, "csak kenyér", mint olyan szerencsétlen flótásokról, akik csak mennek "az örök, buta ütközetre, / Ahol mindenki vesztes, győztes egy se". De a tanulmány szerzője ebből a versből is olyasmit olvas ki, ami egyáltalán nincs benne, de amire neki nagyon is szüksége van. Azt állítja, hogy Márai azért írja ez a verset, mert felfedezte mint valami jelelősort, mint valami nagyot... "a felszíni varázslat mögötti kemény küzdelmet", amely "az életért folyik", mert a "valóra döbbsen rá" állítólag óriási csodálattal, "a közvetlenül megfoghatóra és a valóságon túlnövőre", mert ez az életért folytatott harc, a Városnak ez a mesés élni akarása, amely Máraival ugyanakkor, mint láttuk, visszataszító és teljesen értelmetlen, "rokonérzést" ébreszt benne. (Megjegyzem, hogy a rokonérzést, a szálnalmat, a felebaráti szeretetet Márai versében a Város, a behavazott Budapest nem akkor váltja ki a költőből, amikor mokaesul, személytelenül, öntudatlanul küzd

az életért, hanem épp akkor, amikor "...ez óriási szerkezet, e roppant/ Test a díszes ruhában *összeroppan*", amikor "oly őszén, kietlen-/ Őregen *küksöl*...", mint a *koldus* vagy a *rokkant*." Így a "tudás", bármennyire keserű is, Friednél (nem Márainál) hatalommá válik (a tudás hatalom), a legprimitívebb, legdurvább értelemben, amelyet csak el lehet képzelni: az élet ősi iszonyat, tehát mindent szabad, küzdj az életedért, azért, hogy "fenn" maradj, ahogyan csak bírsz.

Az igazsághoz tartozik, hogy az élet ősi iszonyatként való átélése nem állt távol sok művésztől, különösen századunk végén, bár náluk ez személyes élmény, és nem egyszerűen a rideg ész megállapítása volt, ahogyan a magát "felőttnek" és "bölcseknek" hirdető Friednél történik. És a századforduló dekadensei, szimbolistái vele ellentétben nem panaszkodtak arra, hogy valaki vagy valami megakadályozza őket az emberi létezés sötétnek, értelmetlennek, kiüttlannak látásában. De ami a legfontosabb, egyetlen jelentős művész sem hirdette komolyan soha, akármilyen pesszimista is volt, mint például az orosz Fjodor Szologub, akit kortársai alagsori Schopenhauernek neveztek, az életért folytatott küzdelmet. Ilyet csak groteszk módon ábrázolt hőseik tettek, mint például Szologub "undok ördöge", Pardonov tanár úr.

Az életéről mint pusztá életakarásról, a profánul értett életéről és az életért folytatott küzdelemről, a hatalomvágyról és apologétiáról Hamvas Béla a következőket írja: "Olyasvalaki számára, aki az emberi életet nem tekinti szakrális ténynek, vagyis ha *bármely ember iránt hazudozást, csalást, erőszakot megengedhetőknek tart*, semmiféle mondanivalóm nincs. Csak ha az életszentségben megegyeztünk, beszélhetünk tovább." (Mágia szutra. Életünk könyvek. H.B. 6. 229.) Fölmerül tehát a kérdés, miért is beszélek Fried István könyvéről, amikor teljesen világos, hogy más nyelven beszélünk, hiszen ő megengedhetőknek tartja az életért folytatott küzdelemben az eszközök válogatás nélküli alkalmazását?

Ha Fried könyve csak egy lenne a különböző könyvek között, akkor nem volna érdemes vele foglalkozni, ha már a legfontosabbban nem tudunk megegyezni. A probléma viszont abban áll, hogy ez a könyv manapság a Könyvnek számít, hogy az a (a legtárgyilagosabb kifejtésben is ilyen erős kifejezést vagyok kénytelen használni) népbuftató szemlélet, amelyben fogant, manapság az értelmiség státuszát betöltő, a tudománnyal intézményesen foglalkozó réteg szemléletévé vált, hogy szinte mindenki, aki a tudományos intézményekhez kíván tartozni, akarva vagy akaratlanul ennek a szemléletnek a rabjává, bábjává kénytelen válni. Bár nem mindenki olyan önérzetesen vallja magáénak, mint Fried (természetesen csak de facto, mert mint láttuk, de jure semmit sem vállal. Az egyoldalas epilógust például így kezdi: "Minthogy a Márai életmű keveset emlegetett darabjairól szóltam, aligha volna kockázatmentes valamilyen következtetés levonása.")

Azt kell mondanunk, hogy ebben a kulcsban "oldja meg" végső soron a szerző *A sziget* című Márai regény felvilágosult, modern gondolkodású hősének problémáit is. Tudniillik leveszi a felelősséget a válláról, pedig az szeretne visszatérni a hithez, és eszébe sem jut, hogy éppen a hős felvilágosult, modern, azaz az élet szakralitását tagadó gondolkodásában keresse a hitetlenség forrását. "De a szigetek elfogytak. Nincs hova futni a világ elől" — így fejezi be Fried a *De hol a sziget?* című fejezetet, azt a gondolatot sugallva, hogy ha már a világ olyan, amilyen — mintha bizony létezne emberi világ, amely a benne élő emberekől teljesen függetlenül alakult — akkor csak a létért való küzdelem marad ránk.

Az ősi iszonyatra való szomjúhozás dicsérete, az isteni rend elleni tiltakozás, az életért (a hataloméért) folytatott kemény küzdelem melletti kiállás után első pillanatra várhatla-

nul és meglepően Fried István a polgári világ, a polgári művészet, a kultúrát, az életet, a Várost teremtő polgár himnuszát kezdi zengeni. Vajon valami metamorfózis tanúi vagyunk? — kérdezheti az az olvasó, aki a polgárt, mondjuk, azzal a Máraival szokta azonosítani, aki polgárnak tartotta magát, és polgár is volt, de soha nem volt sem annak a nevetséges és affektált tudásszonjnak a híve, amelyről Fried beszél, sem az isteni rendnek, a megszentelt életnek kicsinyes és sértett tagadója, és főképp nem a létért folytatott kemény küzdelem érzélgős szószólója. Márai esetében ez azért volt így, mert ő nem egyszerűen polgár, hanem kultúratisztelő polgár volt, akit kétségbe ejtett a kultúrának, a szavak értelmének elfelejtése, amely betegség végső soron akkor kezdett elhatalmasodni az emberen, a polgáron, amikor a kultúráképviselőnek szellemi értelemben arisztokratikus, azaz nem rá szabott feladata gazdátlan maradt.

A kultúrát a keresztény-zsidó hagyományként, az emberséget biztosító értelmes és személyes gondolkodási és viselkedési normatárként értem, és nem a személytelen gyakorlatnak, a hatalom gyakorlásának értelmében, ahogyan Fried teszi, aki a kultúra fogalmát tulajdonképpen jogtalanul használja. Ő nem ezt a polgárt nevezi polgárnak, hanem a kultúrát nem tisztelő, utána nem vágyódó, azt nem kereső fogyasztót, akit a szerző által is említett, de teljesen félremagyarázott Ortega y Gasset tömegembernek nevez. Természetesen a tömegember is polgár, sőt ha az érvényesség szempontjából indulunk ki, akkor azt kell mondanunk, hogy manapság éppen a tömegember a polgár, de mégsem lehet állítani, hogy minden polgár cleve tömegember, hogy annak születik, és akként hal meg, valamint hogy ennek így kell lennie. Amikor a szerző a polgárt a gyakorlatot istenítő fogyasztóval azonosítja, amikor úgy kezd a "minőségszmrnyről" beszélni, mintha a minőség tenné a művészetet művészetté, a műveltségről pedig úgy, mintha az tenné az embert emberré, a művészt művésszé, akkor a fogyasztó ideológusává válik, és természetesen Márait is azzá stilizálja.

Egy példával szeretném a fentebb mondottakat illusztrálni. "A kultúrateremtő polgári mentalitás" lényegét a szerző föltehetően (vagyis amennyire könyvének vége felé mind zavarosabbá, ellentmondásosabbá, frázisosabbá váló elemzéseiből meg lehet ítélni) abban látja, hogy azt "a részismeretekből felépülő egészre törekvés vezérli", és így érthetővé válik, miért játszik olyan alapvető szerepet számára a műveltség mint a részek ismerete és a minőség mint a részek megformáltsága vagy szilárdsága. Viszont még a természettudományban is, amelyre a 20. században a modern humántudományok úgy kezdtek nézni, mint a tulajdonképpeni tudományra, mint olyan mintára, amelyet érdemes utánózni (most megint Hamvas Béla rövid és pontos megfogalmazásához folyamodom), "... a részletekre vonatkozó ismeretek láthatóan kivétel nélkül az egésznek egyetemes bázison való megismerésén nyugszanak. Végül is minden részletkutatásnak ontológiai fundamentuma van, amelyből kiindul, és amelyet előzőleg el kell ismernie, és csak azután foghat a megismeréshez". Tegyük hozzá: ha a kutató nem akar egyszerűen fogyasztóvá válni, nem akarja a tudományt pusztá gyakorlattá degradálni. Egyébként nemcsak az igazi tudomány nem rakódik össze az ismeretek tégláiból, de a mű sem épül fel bizonyos életbeli megfigyelésekből, a szerző "életének eseményeiből", ahogyan Fried, mintegy a vulgárszociológiai nézeteket konzerválva, állítja (ld. az *Alkatmi vers* elemzését a 47-48. lapon).

Márai is sokat beszélt a polgári mentalitással kapcsolatban a műveltségről és a minőségről. "Sokra értékelte a műveltséget" — írja Szegedy-Maszáék Mihály, akinek Márairól szóló írásait Fried István említi könyvében, de csak említi, anélkül, hogy jelezné, hogyan viszonyul az ő Márai-képe a Szegedy-Maszákéhoz. Pedig nagyon érdekes lenne, mert amit

Szegedy-Maszák ír például Márai műveltségfelfogásáról, teljes mértékben megfelel az igazságnak, és ugyanakkor homlokegyenest eltér Fried álláspontjától: "Nemcsak tanulságként, de örökségként, emlékező hajlandóságként és képességként is határozta meg. Az eltanulással szemben a belső élmény fontosságát hangsúlyozta — mintegy önmaga adottságaival szemben, mert tudta, számára az írás elsősorban készség, s ez veszély az alkotásban. 'Kultur ist Parodie' — idézte a *Lotte in Weimar* főszereplőjét, s önvizsgáló, saját magát ironikusan szemlélő művész kívánt lenni, aki tisztában van azzal, hogy túlbecsüli a műveltséget..." (Szivárvány 45. évf. 1995. 71. lap) Fried ezzel nincs tisztában, mint ahogyan sok más, alapvető dologgal sem, és bármennyire fárasztó és lehangoló feladat is, erről nem lehet nem írni. Könyvében ő is említi a Thomas Mann-regényt, de nála a polgári művész öníroniájáról vajni kevés szó esik, ehelyett a "ti"-ről beszél leleplezően, azaz egyoldalúan Márai ironikus világbábrázolását hangsúlyozza.

Szegedy-Maszák azt emeli ki, ami Márainál valóban hangsúlyos, és amiről Fried könyve hallgat: az író különösen erős hajlamát az önvizsgálatra. Márai leginkább attól félt, hogy a minőséget bálványozó mesteremberré válik. Fried számára viszont az ilyen mesterember az ideál, azért is nevezi a könyv végén az üres formát a művészet alfájának és omegájának, és azért dicsőíti a puszta formával azonosított rendet.

Végül még egy lényeges mozzanat. Szegedy-Maszák azt írja Máairól: "A háború utáni világ közéleti szerepeket kínált a magyar íróknak, s ő ezeket nem tudta összeegyeztetni lelkiismeretével. Míg a nyilasok szemében baloldalinak számított, a kommunisták a polgári irodalom megtestesítőjeként bélyegezték meg. Érthető módon minél hamarabb el akarták hallgattatni azt az író, aki folytonosságot állapított meg 1944 és 1945 között." Ezzel a megállapítással csak egyet lehet érteni, gondolom Fried is egyetért vele. De hogyan következhet a fasiszta és a kommunista mentalitás közötti folytonosság megállapításából és mindkét irányzat elutasításából az, hogy Márai — amint ezt Fried végeredményben állítja — a polgári mentalitást (és ráadásul annak a kultúrát nem tisztelő, fogyasztói változatát) tartotta volna példaképének? Hiszen mind a fasiszta, mind a kommunista mentalitást — bármennyire nagyok is köztük az eltérések — a kultúrértékek elutasítása jellemzi, mind ennek, mind annak a hívei az életért folytatott kemény küzdelem, a hatalom apologetái.

Ami viszont a kultúratisztelő polgárt illeti, akiről Fried nem beszél, de aki oly közel áll Máraihoz, róla szólva Márai éppen azt mutatja meg, mennyire erőtlén, mennyire nem képes önmagához hű maradni akkor, amikor a kultúráképviselőnek nem a polgárra, hanem a szellemi értelemben vett arisztokratikus értelmiségre szabott pozíciója betöltetlen marad, mennyire bevonódik abba, amibe nem szeretne bevonódni, és mennyire elkerülhetetlenné válik számára, ha lelkiismeretét menteni akarja, a világtól való menekülés, az elviselhetetlen magány. Így Márai közvetve arra az abnormális helyzetre utal, amelybe az arisztokratikus mentalitást (és nemcsak a rendi arisztokráciát, hanem az arisztokratikus, kultúra-képviselő értelmiségi mentalitást is) elutasító polgárság a 20. században kerül, amikor pirruzi győzelmének gyümölcsét ízleli, amikor a fogyasztóvá, a tömegemberré vált polgár korábbi kultúratisztelőt egyszerűen kiszorítja magából és életéből is.

Erről szól Márai legjelentősebb műve, az *Egy polgár vallomásai*, amelyben a író azt mutatja meg, hogyan alszik ki a szellemi értelemben arisztokratikus kultúra visszfénye, amely nemrég még bearanyozta a polgári társadalmat. Idézzünk a regényből: "Az a kedves, naiv szokás, a 'nagy költők' aranyköpéseinek és hallhatatlan vesszorainak lemásolása az 'albumba', mely a múlt század elején polgári családokban hímzés, hárfázás és selyemfestés

mellett az úri leányok 'szellemi életének' egyik bizonyítéka volt, a század végén nem divatozott már... A cselédet tegezték, s a fiatalabb cseléd kezét csókolta a ház urának is. Mindez hagyomány volt a szép, kedélyes rendi világ emléke, ennek a világnak minden viszonylagos emberisége és patrónusi felelősségérzete nélkül... A közelmúlt korok tiszta, szép formáit, bútorait a 'felvilágosult, liberális polgárság' ócska kacatnak tartotta, nagyanyák lomtárba való hagyatékának."

Arról is szól ez a regény, hogy fényt a polgári világra olyan figurák vetettek, mint például az elbeszélő Endre bátyja, aki "országos nevű családból származott", és bár "szabad pályán" keresett boldogulást, bankigazgató volt, "igazában a bankigazgató fróasztalánál sem művelt egyebet, mint apja, öregapja a birtokon s a megyénél" (azért is virult a bank, azért is volt a kapitalizmus akkor "olyan nyájas és derűs").

És természetesen ilyen figura a hős apja, Endre bácsi testvére is, aki már idegen városban halt meg, idegen emberek között: "Utolsó pillanatáig eszméleténél volt; fél órával halála előtt behívatta a kórház orvosát, és udvarias mozdulattal mondta: 'Intézkedtem, hogy az urak megkapják honoráriumukat.' Úgy halt meg, mint egy nagyúr, aki nem *tízózh*at el tartozással az életből, gondosan, öntudatosan rendelkezett, mindenkinek megadta a magáét, mindenki kapott egy mosolyt, pillantást vagy kézszorítást... Szörnyű betegségében ezen az utolsó éjszakán is oly tisztán, mosdottan, *előkelően* feküdt halálos ágyán, mintha éppen csak nyugovóra tért volna valamely hétköznap után. Ebben az éjszakai órában megértettem az apám arisztokratizmusát... Apám halála után észre kellettennem, hogy az életben csak ő volt *önzetlenül* jó hozzám, a maga *szomorú és kulturált módján* — mert a jóságához is kultúra kell, különben elviselhetetlen."

Mi köze ennek a mély értelemben arisztokratikus mentalitású apafigurának, az apának, aki az önzetlen, személyes és nyílt jóságot testesíti meg, a létért való harchoz, a csillapíthatatlan tudássonjához, a "minőséghez" mint üres formához való ragaszkodáshoz vagy a "műveltséghez" mint a legkülönbözőbb tények, ismeretek alkalmazásához, mindahhoz, amiből Fried Márai (valójában az ál-Márai) apaképét összerakja? (ld. a *Féltékenyek* című regény elemzését)

És ugyanakkor mennyire szüksége van az igazi Apára, a szellemi értelemben vett arisztokratára a kultúratisztelő polgárnak, a fiúnak! Márai apját elvesztő hőse erről így szól: "...s most nem tudok szeretni. Szeretet és alázat helyett dölyf, sérülések és bosszúvágy dolgoznak bennem. Az értelem és a belátás csillapítják és levezetik az indulatokat; a 'gyógyulásban' nem hiszek, a békében sem hiszek. Tudtam, hogy feltétel nélküli, emberi viszonyba nem keveredhetem már többé senkivel... Igaz, láttam és hallottam Európát, megéltem egy kultúrát... kaphattam-e sokkal többet az élettől? Úgy, most pontot teszek, s mint aki *vesztett csatából maradt meg hírmondónak, s elfújta mondókáját: emlékezni és hallgatni akarok.*" (Egy polgár vallomásai 1990. Akadémiai Kiadó)